

נוביני קרקובסקיה Nowiny Krakowskie

ארגון יוצאי קרקוב בישראל
Zwiazek Krakowian w Izraelu
Association of Cracowians in Israel

כתיבה, עריכה והבאה לדפוס: לילי הבר
רח' הנוריות 31, הרצליה, 4672630
cracowassociation@gmail.com
טלפון: 09-9579540, פקס: 054-4436366
www.cracow.org.il

www.facebook.com/groups/cracowassociation
בנק מזרחי-טפחות סניף 669 חשבון 143564

גליון 217 מרס 2025 אדר תשפ"ה

בטאון ארגון יוצאי קרקוב בישראל

נעדרים נוכחים בקרקוב היהודית בשואה

לאחרונה ראה אור ספר בעברית "נעדרים נוכחים בקרקוב היהודית בשואה. סיור בגטו ובעקבות המחתרות הלוחמות" שנכתב על ידי דורון שך וניצה שבתאי-מלמד. מחברי הספר מציעים סיור מרתק בעולם שהיה ואיננו ובעקבות שנותרו באיזור הגטו, סיפור המחתרת וגבורת הלוחמים שפעלו בגטו.

וכך נכתב על גבי עטיפת הספר: "אל הגטו הקטן בקרקוב, בירת הגנרלגוברנמן, נדחסו בצפיפות תחת גזירות קשות, אלפי יהודי קרקוב והסביבה, שארית קהילה מפוארת בת שש מאות שנים.

הקהילה התארגנה בפרק זמן קצר, במציאות של טרור, אימה וחוסר ודאות להקמת מוסדות קהילתיים שיסייעו, עד כמה שניתן, לחיים בתוך הגטו. כך קמו ופעלו ארבעה בתי חולים ששמרו, למרות התנאים, על רמה מקצועית גבוהה, בית יתומים, מעון יום לילדים, סדנאות להכשרה מקצועית ומוסדות נוספים שמהותם הייתה עזרה וסיוע. בקרב היהודים שנכלאו בגטו נתגלתה ערבות הדדית ואף גבורה עילאית, כאשר רופאים לא נטשו את מטופליהם, מחנכים קשרו גורלם בגורל תלמידיהם, והורים מסרו נפשם למען ילדיהם.

תחת גזירת הגורל, תנועות הנוער, התאחדו אף הן לכדי מחתרת לוחמת, שפעלה באופן ייחודי במרחב ההתנגדות היהודית בשואה. צעירים אלו הניחו בצד את המחלוקות והקימו חזית אחת נגד הכובש הנאצי. פעולתם הייתה מהראשונות, נמשכה לאורך זמן והתרכזה באופן יוצא דופן בתקיפות מחוץ לגבולות הגטו, בבסיסהם, ובמקומות מגורים ובילוי של הגרמנים הנאצים.

קוראים יקרים,

אנו חוזרים ומבקשים לשלם את דמי החבר השנתיים בסך 200 ש"ח;
המשך הפעילות השוטפת של הארגון תלוי בתשלום דמי חבר
ובתרומות שלכם, אותם יש להפקיד בחשבון של ארגון יוצאי קרקוב
בישראל בבנק מזרחי-טפחות
(בנק 20) סניף 669 חשבון 143564

היו היה פעם...

במחצית השנייה של שנות ה-30 של המאה ה-20 הגישו כ-16,000 מיהודי קרקוב בקשות לקבל תעודה מזהה. בבקשה נרשמו השמות, שמות ההורים, תאריך ומקום הלידה, כתובת מגורים ומקצוע/תעסוקה.

מעיון במקצועות יהודי העיר עולה שבעיר היו למעלה מ-150 רופאים, 8 רופאי שיניים, 18 ארכיטקטים, 126 עורכי דין, 109 מתמחים בעריכת דין, 30 עיתונאים, 99 מהנדסים, 94 מוכרים ומוכרות ועוד 25 אנשי מכירות נודדים, 451 סוחרים, 75 צלמים, 91 חשמלאים וטכנאי אלקטרוניקה, 61 ספרים וספריות, 31 תופרות מחוכים, 3 מניחי רעפים, 1 פילוסוף.

###

במאמר על גליציה בראשית המאה העשרים, אשר התפרסם בירחון "מאזניים" בשנת 1940, כתב משה קליינמן, בין היתר, כך: "סתם גליצאי הוא בטלן, בעל קטנות המוחין ומתפעל מכל דבר טיפשי. יחד עם זה הוא שנורר מטבעו. ואם שנורר הוא, הגליצאי, הרי הוא חסר טעם ופטפטן. כשהוא חורז חרוזים – אטום אוזנך. כשהוא מפרסם דבר מה בדפוס – בדוק שמא גנוב הוא אתו. עלול הוא לגנוב דבר שכבר נדפס ולחתום שמו עליו".

###

"פינה השקטה" Cichy Kącik, שנמצאת מערבית לפארק יורדן וצפונית לבלוניה, ארגנו המוסדות היהודיים, לפני המלחמה, מחנות קיץ ליתומים וילדים ממשפחות עניות.

במקום נערכו גם שיעורי הכנה לעלייה לארץ-ישראל, כולל לימודי חקלאות וגידול בעלי חיים.

המקום קיבל את שמו משם בית קפה שהיה במקום, ובשנים 1891-1914 היה במקום מסלול למירוצי סוסים.

ניצול השואה שלכד את אמון גות'

ציד נאצים

הרב שרגא סימונס פרסם ב- Aish.com, ב-18.6.2019, כתבה על המפגשים הדרמטיים של יוסף לבקוביץ' עם הנבל מ"ר שימת שינדלר".

יוסף לבקוביץ', בן ה-13, עבד במחנה עבודה/ריכוז פלשוב, כשאמון גות', "הקצב מפלאשוב" האכזרי שרצח יהודים לצורך שעשוע סדיסטי, כיוון את אקדחו לראשו.

"עבדתי במחנה הריכוז פלאשוב, פירקתי את שרידי בית הקברות היהודי, הנאצים נזקקו לגדר בית הקברות - העשויה ברזל יצוק במשקל 150 טון - לצורך הכנת כלי נשק שנועדו להמשיך את הטבח של מיליוני אנשים ברחבי אירופה" סיפר לבקוביץ'. יוסף היה באותה שעה על הגדר, מסיר כמה לבנים, כשגות' רכב על סוסו, מלווה בשני כלבים נוהמים שאומנו לקרוע לגזרים את האסירים. "כשראיתי את גות' מתקרב, רעדתי מפחד", מספר יוסף. "הכלבים האלה תקפו אותי בעבר". באותה התקפה, הגן יוסף על פניו בידיו והצלקות מאותו אירוע מלוות אותו לאורך כל חייו.

שנגורש למחנות ריכוז. כשהתחיל הדיכוי הנאצי, אף אחד לא הגן עלינו. רוב הפולנים מילאו אחר הפקודות הנאציות, וחלקם אפילו עזרו לאסוף את היהודים."

ב-1939, כשהיהודים הוכרחו לוותר על כל רכושם, מכר דודו של יוסף את עסק הטקסטיל שלו ללא-יהודי, בתמורה למקום מסתור. סידור זה החזיק מעמד זמן קצר בלבד, נזכר יוסף. "כשהאיש חשש שיתפסו אותו, הוא הוציא את הדוד שלי ואת כל משפחתו לשדה ורצח אותם."

יוסף ו-15,000 יהודים אחרים הובלו יום אחד כעדר לשדה מוצץ, שם הוכרחו לשבת כל הלילה, בקור וברעב, במים בגובה המותניים. המבוגרים יותר נלקחו הצידה ונורו למוות. בבוקר למחרת, 95% מאותם יהודים - כולל אמו ואחיו של יוסף - נלקחו למחנה בלז'ץ להשמדה מיידית. שאר 800 היהודים נשלחו לעבודות פרך, ביניהם יוסף ואביו.

במהלך השנים, הועבר יוסף ממחנה ריכוז אחד למשנהו. הוא נזכר בתקרית אחת במלק, תת-מחנה של מאוטהאוזן: "בגלל שאני נמוך, תמיד הייתי בשורה הראשונה במסדר הבוקר. יום אחד, מפקד המחנה, יוליוס לודולף, עצר בדיוק מולי. מבלי לחשוב, הצדעתי, נקשתי בעקביי בנעלי העץ שלי ואמרתי בגרמנית: 'אדוני! אצחצח את המגפיים שלך שיזרחו כמו השמש!'" כמה רגעים לאחר מכן, נלקח יוסף על-ידי קצין אל מחוץ למחנה, אל הווילה המרהיבה של לודולף בראש גבעה. אחרי זמן מה, נזכר יוסף, "לודולף הגיע. במקום לדבר, הוא השמיע קולות נביחה, שאותם פירשתי כפקודה לצחצח את המגפיים שלו."

(המשך בעמוד הבא)

"ניגשתי אליו, הוא היה לבוש במדי חייל ורמאכט רגיל, ותיכף הרגשתי את הדם רותח בעורקיי. זה היה אמון גות' הידוע לשמצה, שמנסה להסתיר את זהותו!" יוסף התגנב מאחורי גות' ושנים של תסכול וזעם השתחררו בבת-אחת. "התחלתי לצרוח, לירוק ולהכות אותו - ועם כל מכה, פירטתי מעשי זוועה שראיתי אותו מבצע במחנה."

גות' נאסר, הועמד למשפט בבית דין גרמני, ונידון לתלייה. "הוא חשב שזה נגמר", אומר יוסף. אבל המשטרה הפולנית התעקשה שיוסגר לידיה ויועמד למשפט בפולין, שם ביצע את פשעיו. יוסף אומר: "שמחתי, כי פירוש הדבר היה שאוכל לחזור על ההאשמות שלי נגדו, והסבל שלו יתארך. זה הגיע לו." בפולין, גות' נידון למוות ונתלה במחנה פלאשוב, באותו מקום שבו רצח באכזריות אינספור יהודים על לא עוול בכפם.

במהלך תקופה זו, פגש יוסף את אוסקר שינדלר במחנה פליטים. "הוא שמע שאני מחפש פושעי מלחמה נאצים ורצה שאדע שהוא אחד מה'טובים'", מספר יוסף.

ביוגרפיה

יוסף לבקוביץ', הבכור מבין ארבעה אחים, נולד ב-1926 בכפר הפולני דז'יאלושיצה למשפחה ידועה. רחוב בשם לבקוביץ' (לבקובה) מקיף את כיכר העיר של קרקוב, והבית שהיה פעם ביתם משמש כיום כתחנת משטרה מקומית. "לפני המלחמה, חשבנו שאנחנו בטוחים בפולין", אומר יוסף. "יהודים חיו שם במשך מאות שנים. היינו אזרחים פולנים, מוגנים לפי החוק הפולני. בחלומות הפרועים ביותר שלנו לא דמיינו

פרטים אודות מה שקרה התגלו לו רק לאחר מכן, כשיוסף פגש את וילק חילוביץ', ראש המשטרה היהודית שעבד עם גות' והיה עד למה שקרה שם. "חילוביץ' הכיר אותי כי התנדבתי לצחצח את הנעליים שלו, הוא אמר לי: 'הצלתי את החיים שלך! גות' רצה לירות בך, אז החטפתי לך מכות ואמרתי לגות': 'תשמור את הכדור למישהו אחר - הוא כבר מת.'"

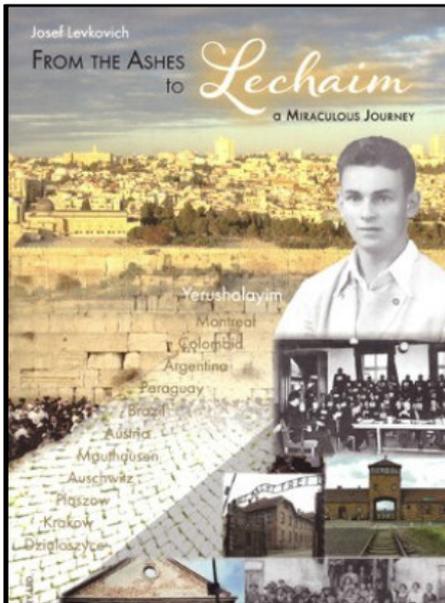
הרוב שרגא סימונס פרסם ב- Aish.com, ב-18.6.2019, כתבה על המפגשים הדרמטיים של יוסף לבקוביץ' עם הנבל מ"ר שימת שינדלר".

יוסף לבקוביץ', בן ה-13, עבד במחנה עבודה/ריכוז פלשוב, כשאמון גות', "הקצב מפלאשוב" האכזרי שרצח יהודים לצורך שעשוע סדיסטי, כיוון את אקדחו לראשו.

"למעלה על הגדר, התפקיד שלי היה להסיר בזהירות כל לבנה ואז לזרוק אותה למטה לאסיר אחר", מסביר יוסף. "אבל כשגות' חלף שם, האסיר השני הפיל את הלבנה. גות' ירה בו במקום וצעק לי: 'תזרוק למטה לבנה!' נזכר יוסף. "זרקתי, אבל גות' נתן לה ליפול לקרקע". גות' פקד על יוסף לרדת מהגדר. הוא החליק למטה במהירות, ונחתך קשות בתהליך. "גות' הוציא את האקדח שלו וכיוון אותו לעיניים שליידעתי שהחיים שלי נגמרו. אמרתי שמע ישראל והתעלפתי". כמה ימים לאחר מכן התעורר יוסף במרפאה, סובל מכאבים בכל גופו.

פרטים אודות מה שקרה התגלו לו רק לאחר מכן, כשיוסף פגש את וילק חילוביץ', ראש המשטרה היהודית שעבד עם גות' והיה עד למה שקרה שם. "חילוביץ' הכיר אותי כי התנדבתי לצחצח את הנעליים שלו, הוא אמר לי: 'הצלתי את החיים שלך! גות' רצה לירות בך, אז החטפתי לך מכות ואמרתי לגות': 'תשמור את הכדור למישהו אחר - הוא כבר מת.'"

ניצול השואה שלכד את אמון גות' (המשך)

ספר קורותיו של יוסף לבקוביץ' "מהאפר לחיים"
From the Ashes to Lechaim: A

להרוס את החיים שלי, אבל לא את האמונה שלי. זה מה שהשאיר אותי בחיים."

השחרור

בוקר חורפי אחד ב-1945, המחנה היה שקט בצורה מוזרה. שום סירנה המכריזה על מסדר הבוקר לא נשמעה. ואז, באמצע היום, לפתע קיבלו יוסף והאחרים פקודה להתכנס במרכז המחנה. מפקד האס-אס עלה על במה והכריז: "אנחנו רוצים להגן עליכם מפני האויב. תיכנסו מהר לתוך המנהרות!"

יוסף מתאר: "השמועות סיפרו שהמנהרות ממולכדות בדינמיט ושהנאצים מתכננים לפוצץ את כולנו. אלפי אסירים החלו לצעוק 'ניין! ניין!' (לא! לא!). קציני ה-ס.ס החלו לירות על כולנו במכונות ירייה. נשכבתי על האדמה. הרבה אנשים לא הצליחו לברוח מהכדורים ומתו במקום". בסופו של דבר נפסקו היריות ויוסף נעמד וראה את הגופות המפוזרות בכל מקום. הבמה הייתה ריקה. חיילי ה-ס.ס נעלמו.

"הייתי המום", הוא אומר. "האם הסיוט נגמר סוף סוף? האם אכן התרחש הנס? האם חלומותינו על החופש התגשמו לבסוף? האם זה אפשרי שאשרוד חמש שנים מחרידות של עבודת פרך, מכות ורעב?" יוסף התכופף והרים אקדח מהקרע. לא היה לו מושג איך להשתמש בו, אבל היום היה יום חדש.

הצלת יתומים

כיתום, היה יוסף מודאג לגבי אלפי הילדים היהודים שהועברו בתחילת המלחמה "באופן זמני" למשפחות לא יהודיות ולמנזרים. במקרים רבים, משפחות יהודיות שלמות נהרגו, ולא היה מי שיבוא ויחפש ילדים אלה. יוסף ידע ש"אם לא אעשה משהו, הילדים היהודים האלה יהיו אבודים לנצח מבחינת העם היהודי". ללא שמץ של מושג כיצד להוציא לפועל משימה אדירה זו, גילה יוסף בן דוד רחוק בשם דניאל שהיה מנהיג קומוניסטי בפולין שאחרי המלחמה. "אמרתי לו שיש לי רעיון לאחד משפחות שהנאצים הפרידו ביניהן. ניסחתי את זה במושגים חילוניים, כי המילה 'יהודי' הייתה שנואה בפולין."

לאחר מכן הובל יוסף לגינה, שם קיבל משימה יומית להאכיל את הארנבים והתרנגולות של המפקד. הדבר איפשר ליוסף גישה לאוכל לבעלי חיים, שהיה הרבה יותר טוב ממה שאכל במחנה. "הייתי מאושר לראות גורים לארנבים", הוא אומר, "וואני הייתי 'הארנב' הראשון שזכה לקבל אוכל!"

בערבים נהג מפקד המחנה לודולף לערוך מסיבות בוויולה לקציני אס-אס. "הם זרקו כמויות של אוכל, שאותם אכלתי", מספר יוסף. בנוסף, הוא הבריח אוכל לתוך המחנה, כשהוא מסכן את חייו כדי על מנת להציל עשרות אסירים אחרים."

אחרי המלחמה, בעודו מחפש פושעים נאצים, הצליח יוסף לגלות את המפקד לודולף מסתתר בכפר. יוסף העיד בבית משפט, סיפר על פשעיו של לודולף ועל הכמות העצומה של תכשיטים, זהב ושטרי כסף זרים שגנב. לודולף והסגן שהשליך אבנים הוצאו להורג.

למרות שיוסף בילה זמן רב ללא השגחה בוויולה מחוץ למחנה, הוא לא ניסה לברוח. "הצלחתי לברוח בעבר", הוא אומר. "ברחתי מקבוצה שיצאה לעבוד והסתובבתי בחיפוש אחר מישהו שיתן לי מזון או מחסה. אבל אנשים טרקו לי את הדלת בפנים. או שהם פחדו או שהם היו חסרי לב, אינני יודע." בבוקר המחרת, חזר יוסף למחנה העבודה - בהיעדר אופציה טובה יותר.

בפעם אחרת, הועלה יוסף על קרון בקר שפניו היו מועדות לאושוויץ. "היינו 160 גברים בקרון, דחוסים כל כך, יותר גרוע מסרדניים", הוא אומר. "לא היה לנו אוויר או מים. כל כמה דקות מישהו מת. כשהגענו לאושוויץ, כבר עמדתי מעל כל כך הרבה גופות שראשי נגע בתקרת הקרון." מתוך 160 הגברים בקרון, 20 בלבד שרדו. משימתו הראשונה של יוסף באושוויץ הייתה לשאת את גופות היהודים המתים למשרפה.

יוסף עוצר ונזכר באותם ימי תופת: "סבלתי מקור מקפיא ורעב בלתי פוסק. אבל כמה שעגום היה המצב, מצאתי את האומץ והאמונה כדי לשרוד. אפילו בזמנים הכי קשים, א-לוהים מילא את כל יישותי. מעולם לא הרגשתי נטוש. הנאצים יכלו

דניאל הכיר את יוסף לגנרל פולני שהסכים לסייע לפעולות החילוץ - וסיפק לו צוות של 40 אנשים, כולל 20 חיילים, רובים, משאיות, טנק (!) - וסמכות מוחלטת להדוף כל מי שעלול להתנגד.

איתור הילדים היהודים היתומים היה כמו לחפש מחט בערימת שחת. באמצעות רשת של מודיעים, היה יוסף עוקב אחרי הרמזים עד לכתובת מסוימת.

"היינו דופקים בדלת, מראים את התג שלנו ואומרים, 'אנחנו רוצים לשאול כמה שאלות. האם זו הבת שלך? תראי לנו את תעודת הלידה שלה'. הרבה פעמים הם טענו שהילד מאומץ, אז היינו מתעקשים: 'תראו לנו את מסמכי האימוץ!'"

היה ליוסף חוש מחודד לאיתור ילדים יהודים - ובסיועם של פסיכולוגים ואנשי ביטחון - הצליח להציל 600 יתומים.

יוסף מסיים ואומר: "הבנתי שאם לא אספר את הסיפור שלי, אף אחד לא יעשה זאת במקומי. איבדתי את כל הקשרים שלי עם העבר, ועכשיו אני חייב ללמד את הדורות הבאים"

מתוך:

<https://aish.co.il/511393341/>

סיפור חייה יוצא הדופן של חווה ז'לוצ'ובר היא אווה אדאמס

סיגל וד"ר מרתה רייס מאוניברסיטת מינסוטה. בעזרתה התגלה פרק שלם בחייה של חווה אשר לא היה ידוע לי בכלל - סיפור חייה של חווה בניו-יורק.

בשנת 1911, בגיל 20 הגיעה חווה לניו-יורק והצטרפה אל דודיה: איזידור מגדל, שנשאר יהודי דתי בברוקלין ואלכסנדר מגדל, שהפך לחילוני וניהל פארקי שעשועים גדולים בקונטיקט. מהר מאוד חווה עזבה את החיים אצל הדוד והעבודה במתפרה מקומית, והצטרפה לאמה גולדמן, אלכסנדר בריקמן ובן רייטמן לסיורים ברחבי ארה"ב במהלכם הפיצו את כתבי האנרכיסטים והגישו סיוע לנשים בהפלות.

פעילות זו, הפכה את חווה לאובייקט מעקב של ה-FBI, דבר שמנע ממנה לקבל אישור לאזרחות האמריקאית. בשנת 1922 פתחה חווה את בית התה הראשון בשיקגו ביחד עם רות נורלנדר - The Gray Cottage, ונעצרה שם על האשמת מכירת אלכוהול.

בשנת 1925 נסעה חווה לביקור בבית הוריה במלאבה, חזרה לניו-יורק כעבור מספר חודשים שם הקימה, ברחוב מקדוגל 129, את בית התה המפורסם לנשים בלבד, שנחשב מועדון הלסביות הראשון בארה"ב. באותה תקופה חווה כתבה ופרסמה ספר סיפורי אהבה בין נשים "Lesbian Love" שהודפס ב-150 עותקים וחולק בין חברים בלבד. במקומו ה-Village תואר בית התה כמקום לפגישות של אנשי בוהמיה מקומיים והתקיימו בו ערבי שירה.

פעילותה ה"מחתרתית" של חווה הדאיגה את רשויות החוק של אותם ימים, הספר שפרסמה נחשב עבירה על החוק ובנוסף שוטרת חרש, בשם מרגרט לאונרד, פעלה בכדי להפלייל את חווה בהטרדה מינית. כל זה הוביל למעצרה על ידי משטרת ניו יורק ב-1926, היא נשפטה לשנתיים מאסר, ולאחר שנת מאסר, ובתום שימוע בבית משפט מקומי, הוחלט לגרשה מארה"ב. בדצמבר 1927 היא עלתה על אונייה בחזרה לפולין. גירוש זה, חרף את גורל חייה.

המשך בעמוד הבא

אשר הקטן מביניהם היה סבי ירחמיאל.

חווה ז'לוצ'ובר 1891-1943

סבי ואחיו אליעזר הגיעו בשנות ה-30 לארץ, אך המשפחה, שנשארה במלאבה, נרצחה כולה על ידי הנאצים, וחווה נעלמה. כל חייו סבי היה עסוק בחיפוש אחר חווה, עליה תמיד דיבר באהבה ואף הערצה.

לפני מותו בדצמבר 1982, ביקש ממני סבי להמשיך לחפש אחר חווה, הוא היה משוכנע שהיא ניצלה ונעלמה באחת מערי אירופה בספרד, פורטוגל או מוסקבה. סבא הצביע על חבילת מכתבים וגלויות שיעזרו לי, ולא הוסיף דבר. לאחר מותו החבילה עברה לרשותו של אבי ואני המשכתי בחיי, אך העניין נשאר בזיכרון שלי ובתחילת שנות ה-2000 התחלתי בחיפושים ראשונים.

את שמה של חווה מצאתי לראשונה בדפי עד ב"יד ושם", ללא מידע ברור, אך בספרו המפורט של סרז' קלרספלד על גורל יהדות צרפת בשואה מצאתי שחווה נתפסה על ידי הגסטאפו בניס בנובמבר 1943, ובדצמבר היא הגיעה למחנה המעבר דראנס. משם, יחד עם 860 יהודים נוספים, היא גורשה לאושוויץ. הטרנספורט, מספר 63, יצא ב-17.12.1943 והגיע כשבוע לאחר מכן למחנה המוות. מאוחר יותר אף גיליתי שחווה נתפסה יחד עם בת זוגה הלה סולדנר (אולשטיין) והן הגיעו יחדיו אל מותן.

מכאן המחקר על חייה של חווה הלך והתרחב ולקחו בו חלק חוקרים בארה"ב, ביניהם הגנאלוג סטיבן

ד"ר ערן זהבי, בנה של הדסה זהבי לבית טוכפלד וטרכטנברג מקרקוב, היה אורח כבוד בהצגה Nieustraszona miłość Eve Adams ("אהבה ללא פחד: אווה אדאמס) שהועלתה בדצמבר 2024 בתיאטרון הלאומי בקרקוב (Theatr Narodowy). ועסקה בסיפור של אווה אדאמס או בשמה המקורי חווה ז'לוצ'ובר.

חווה זלוצ'ובר Chawa Złoczewer היא דודתו של אביו של ערן זהבי. ההצגה הועלתה באולם הקטן של התיאטרון, אשר שמו הוסב באופן קבוע לשמה של חווה Nowa Scena. באופן מרתק, בוויכוח בין השחקנים מי לא יגלם את דמותה של חווה. כל אחד טען למה הוא לא מתאים ולמה זה כל כך מסוכן כיום לגלם דמות של יהודיה, לסבית, אנרכיסטית אשר לבסוף נרצחה באושוויץ. כן, זה היה גורלה של חווה, אשר מתוך טוב לב ואהבה לאנשים ולעולם, נלחמה על חייה כמות שהם: יהודיה, לסבית עם מחשבה חופשית אשר חלק כינו כאנרכיזם.

על סיפור חייה של ז'לוצ'ובר מספר ערן: "ההזמנה להצגה והצפייה בה, היתה חוויה מיוחדת במינה ומרגשת עבורי. החוויה התעצמה כאשר לאחר ההצגה, זכיתי לפגוש את צוות התיאטרון ואנסמבל השחקנים, שהיו נרגשים מאוד לפגוש אותי. בשבילם, המפגש עימי היה אישור לאמיתות הסיפור וניכר היה שכולם היו בעניין, הכירו והבינו את פרטי סיפורה של חווה.

האירוע כולו היה גאוה פולנית על חווה, כאשר הסיסמא המובילה בשלטי החוצות להצגה היא "jestes-soba" כלומר "אתה עצמך". במהלך ההצגה נכחו שרת התרבות של פולין ומנהלת התיאטרון ובסוף ההצגה, פרס שחקנית השנה נמסר בהפתעה לשחקנית הראשית: דורותה פומיקה.

אז מי היתה חווה?

חווה נולדה ביוני 1891 בעיירה מלאבה להורים מרדכי (מרקוס) יוסף ז'לוצ'ובר שהיה בעל חנות המכולת בעיירה ומרים רחל לבית מגדל. חווה הייתה הילדה הראשונה למשפחת בת שבעה אחים ואחיות

סיפור חייה יוצא הדופן של חווה ז'לוז'ובר (המשך)

פירסמה ספר בנושא. הוא אף תיאר את משפטה, המאסר והגירוש.

מתוך המכתב (תרגום מידיש):
"יחוצ'יה, או איב אדמס, היתה נערה כספיתית, שיער גינגי מתולתל, לובשת מכנסיים. שיער קצר, אגרסיבית, למדה אנגלית במהירות... היא היתה סופראגייסטית, קצת אנרכיסטית, בוהמינית, מקורבת למנהיגים חברתיים. היא לא קבלה אזרחות. אבל למה אנרכיסט צריך אזרחות. לבסוף היא גורשה מארה"ב בערך ב 1928 כי היא פתחה מעין מועדון בוהימיני, בית תה, אשר היו מגיעים אליו הומוסקסואלים להתאסף. והיא בעצמה פרסמה ספרון באנגלית על סיפורי אהבה לסביות..."

סיפור חייה של חווה מעורר השראה, שכן בחרה לחיות חיים יוצאי דופן מלאי תעוזה ואומץ - jistes soba!. אם בחייה חווה בחרה במסלול שונה מזה של הרוב המוחלט של יהודי מזרח אירופה שהגרו לאמריקה, מסלול שמנע ממנה את קבלת האזרחות המיוחלת, הרי שבמותה, לא הייתה שונה מיהודי צרפת ושאר יהודי אירופה, שהובלו כמוה ברכבות אל מותם.

"dangerous times of Eve Adams" ראה אור בשנת 2021. בעקבות מחקרו של ההיסטוריון האמריקאי יונתן נד כץ התגלה מידע נוסף על חווה, ובין היתר נתגלתה בת הזוג שלה אולשטיין ומשפחתה בבאזל, מכאן למדנו על מנוסת חווה והלה ביום פלישת הנאצים לפריז, 15.6.1940, לאזור החופשי בדרום צרפת, ועל לכידתן בניס על ידי המשטרה הצרפתית, וגירושן למחנה המעבר בדראנסי, אשר היה מחנה מעבר למשלוחי היהודים מצרפת לאושוויץ.

אחת התגליות המרתקות שלי במהלך המחקר הייתה תוצאה של סריקת מכתבים שקיבל סבי, בשנת 1972, מבן דודו זכי זכריה, שחי בניו-יורק והכיר את חווה ופועלה. מהמכתב עולה שזכי הגיע לניו-יורק, בעזרתה של חווה, שלוש שנים אחריה, בשנת 1914, והוא חש לה חובה והערכה רבה. במכתב זכי מתאר בפירוט רב את חייה של חווה בניו יורק, כך שהיה ידוע לסבי היטב שחווה פעלה בניו יורק כמובילת דעה סופרגייסטית, בעלת מועדון לנשים שמארח לסביות והומוסקואלים ואף

בחורף 1928, לאחר שגורשה מניו-יורק, חווה חזרה למלאכה אל משפחתה, אך חיה לבדה בחדר קטן והתפרנסה מלימוד ילדים יהודים עברית ואנגלית. אולם חווה לא מצאה שם מקום לחייה האחרים ולכן כעבור שנה היא נסעה לגדנסק, המבורג ומשם לפריז לחיים חדשים.

על חייה של חווה בפריז למדתי ממכתבים שסבי, אחיה הצעיר, השאיר בידי וממכתביה לבן רייטמן, אשר נמסרו לי מהחוקרת מרתה רייס. במקביל, סוזט רוביצ'ון וליוויה פרנס חקרו את חייה ותרומתה של חווה בפריז של שנות השלושים, בעיקר תרומתה של חווה לספרות המודרנית של אנאיס ניין, הנרי מילר ואף ד.ה. לורנס ומצאו שחווה נחשבה בפריז כפורצת דרך ואישיות בעלת חשיבות היסטורית, דבר שהביא את עיריית פריז לקבוע שם של רחוב ובית ספר על שמה ברובע ה-18 בפריז.

במהלך שנת 2016 פנה אלי ההיסטוריון האמריקאי יונתן נד כץ בבקשה להמשיך במחקר ולסייע לו בכתיבת ביוגרפיה היסטורית על חווה. הספר "The daring life and

נבחרת הוקי קרח של מכבי קרקוב

נבחרת "הוקי קרח" בשנת 1928

ענף הספורט "הוקי קרח" הוקם במכבי בשנת 1924, בניהולו של שמואל זיברקו Samuel Zeberko. במגרש הספורט של "מכבי" הוקם לרשות החברים הוקם מסלול החלקה שהשתרע על כ-3,800 מטר, ובו יכולים היו להתאמן באופן חופשי.

בשנת 1929/1930 מנה הענף כ-300 חברים, ואלה אומנו במספר קבוצות, החל חובבים וקלה נבחרת. החל משנת 1925 זכו יהודים באליפויות קרקוב (שטיגליץ, ברגלר ורוזמרין), אוטו ליבלינג ניצח בהחלקה אומנותית והוא ואשתו ניצחו בהחלקה זוגית. החל משנות השלושים יצאו שחקני נבחרת הוקי קרח של קרקוב למשחקים עם קבוצות באוסטריה, צ'כיה והונגריה.

התמונה באדיבותו של מיקי פייגלוט, אשר אביו היה חבר נבחרת. האם ידועים פרטים נוספים על הקבוצה והשגיה?

דער יוד ("היהודי") היה שבועון ציוני בידיש שראה אור מינואר 1899 ועד דצמבר 1902. השבועון נערך בוורשה והודפס בקרקוב, תחת שלטונה של אוסטריה, וזאת כדי לעקוף את הצנזורה הרוסית.

מזיכרונותיו של משה צבי פרידנר שהתפרסמו ב"כעלים ברוח"

צופית. במקביל לה קמה תנועת אגודת הנוער הציוני "עקיבא", שריכזה תלמידי בתי ספר תיכוניים. לתגבור כח אדם זכתה תנועת "השומר הצעיר" מחניכי הגימנסיה היהודית, שניסתה, במסגרת המוסד, להקים לה תנועה צופית בשם "השומר". איחוד "השומר" של הגימנסיה עם "השומר הצעיר" תגבר את כוחותיה, והביא לצרוף כמה ארגוני "עקיבא" לתוך שורות "השומר הצעיר" הפך לתנועת נוער השולטת ברחוב היהודי. בשנים 1926-1927 נקבעו היסודות המרקסיסטיים לתנועת "השומר הצעיר", דבר שגרם לפילוגים רבים. מספר ניכר מחשובי חבריה הצטרף לתנועה הקומוניסטית, ומצד שני קמה מחדש אגודת הנוער הציוני "עקיבא", אשר הקיפה את מרבית הנוער.

ביקורו של ז'בוטינסקי בקרקוב, בשנת 1926, עורר חוגים שונים להתארגנות של הצה"ר, ולצידו את תנועות הנוער שלו - בית"ר - תנועת נוער פועלית ו"מסדה" - תלמידי בתי ספר תיכוניים. "המזרחי שוב ארגן תנועות נוער בשם "השומר הדתי". באשר לתרומות תנועות הנוער למפעל ההתיישבות בארץ, הרי תנועת "השומר הצעיר" בקרקוב תגברה את כוחו של קיבוץ "מזרע" השתתפה בייסוד הקיבוצים "עין המפרץ" וקיבוץ "גת". "עקיבא" יסדה את קיבוץ "נווה איתן" ואת מושב "בית יהושע" שנקרא על שמו של ד"ר יהושע טהון. עולי בית"ר הצטרפו לפלוגות עבודה של בית"ר ועולי "השומר הדתי" הגבירו את ההתיישבות הדתית בארץ.

קרקוב הייתה למרכז הכשרה לתנועות נוער חלוציות אשר אליו נהרו חלוצים המכשירים את עצמם לעלייה מכל קצוות גליציה. הם עבדו בבתי חרושת שונים בתעשייה כבדה, ולאט לאט נשתכחה לחלוטין פינת חמד אחת, נקודת הכשרה חקלאית בשם "הפינה השקטה". בקצה המזרחי של העיר, סמוך לפארק הלאומי, עבדו קבוצות חלוצים חלקת אדמה חכורה מעיריית קרקוב. גן ירק על כמה עשרות דונמים, לול, רפת קטנה ואורווה בה עמד סוס צולע - זה היה הרכוש החקלאי של הקבוצה. המקום, מרוחק מהעיר, היה למטרת טיולים של הנוער ואף עסקנים ציונים הגיעו אליו וראו בפינה זו חלק מארץ ישראל פרדק איינהורן היה מנהל החווה, בוגר הגימנסיה היהודית, אשר רכש לו ידע רב בתורת החקלאות. לעיתים היה משתתף, בשם החווה, בתערוכות חקלאיות והיה זוכה בפרסים עבור תוצרת חקלאית משובחת. הוא היה משווק את התוצרת בכיכר השוק יחד עם אווה שפירא, והיית מוצא את עגלתם בין עגלות האיכרים הפשוטים.

משה צבי פרידנר, בנו של הצורף לובל, כותב בזכרונותיו ב"כעלים ברוח", בין היתר:

"זכורני, בהיותי נער צעיר, נבחר אבי ז"ל לזקן הצד (ארגון בעלי מלאכה) של הצורפים. הוא היה היהודי הראשון שנבחר לתפקיד זה, וחשיבותו של התפקיד נקבעה הודות לעמדתו של הצד שהיה בין הוותיקים בעיר, ובידו הופקדה ההגנה והשמירה על השער של פלוריאן הקדוש אשר בחומת העיר.

עם היבחרו לתפקידו הועברו לביתנו בגדי השרד של זקן הצד על מעיל הפרווה, שרשרת הכסף והשרביט. הועבר לביתנו גם הארכיב של הצד. סקרנותי הובילתני לראות מה מכיל בתוכו הארכיב ועברתי על מגילות הקלף בהן הוענקו זכויות לחברי הצד על ידי מלכי פולין.

בין מגילות הקלף נתקלתי בתלונה, כתב שטנה, שהוגשה על ידי הצורפים הפולנים למלך קזימיז, בה התלוננו על חבריהם היהודים המוציאים לפועל עבודה מלוכלכת וגורמים בזיון לשמו הטוב של הצורף הפולני. הם ביקשו מהמלך לאסור על היהודים לעסוק במקצוע מכובד זה. הפניתי את תשומת לב אבי למגילה זו. הוא רטן ממש, ולא נחה דעתו עד אשר עבר על כל כלי הכסף והזהב של כנסיות קרקוב, ואף על אוצר בית המלכות לא פסח, והוכיח כי מרבית הכלים והתכשיטים נעשו בידי צורפים יהודיים לפי הזמנתם של הצורפים הפולנים, אשר לא יכלו להוציא לפועל את הזמנותיהם של הלקוחות הנוצרים."

על תנועות הנוער בקרקוב מספר משה צבי פרידנר:

"ברחוב דיטלובסקה מס' 36 עמד בית מעניין. היה זה בעצם גוש בתים שנבנו דבוקים זה לזה, וכלל בתוכו גם כנסייה קתולית חרבה על שם אגנישקה הקדושה. בכנסייה זו מצא לו מקום מחסן חומרי ברזל של שמרוט. מידי שנה היו הנוצרים עורכים יום סרט המוקדש לפדיון הכנסייה מידי היהודים. סיסמת הסרט יצרה אווירה לא נוחה ביותר כלפי היהודים. גוש בתים זה היה מאוכלס מאות דיירים יהודיים ודמה לעיירה קטנה. היה בו בית כנסת, אדמו"ר, סופר סת"ם, מקווה, שוחט ואף גוי של שבת.

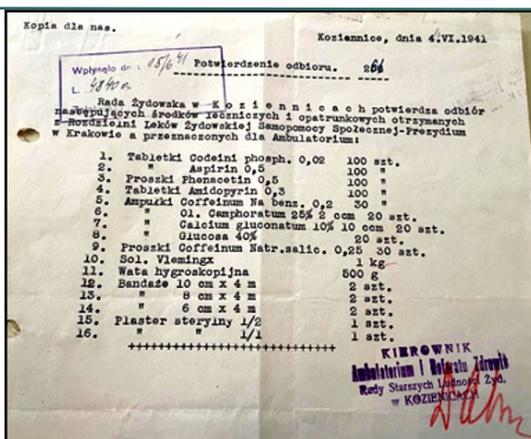
באחד האגפים של הגוש מצאה לו שביטה הסתדרות "השומר הצעיר" אחת מאבות תנועות הנוער בקרקוב. הייתה זאת בתחילתה תנועת נוער פועלית אשר את צעדיכוונו חוגי הינטליגנציה מבין הסטודנטים של האוניברסיטה. הערכים היו לאומיים ושיטת החינוך

אספקת תרופות מגטו קרקוב

מסתבר שבתקופת הכיבוש הגרמני שייע הוועד לעזרה עצמית של קרקוב גם לגטאות אחרים. במסמך מה-4.6.1941, שהודפס על ידי היודנראט של העיירה קוזייניצה Kozienica, מאשר היודנראט קבלת תרופות שהתקבלו מהוועד לעזרה עצמית בקרקוב. בין התרופות שנשלחו לגטו בקוזייניצה היו: קודאין, אספירין, קופאין, גלוקוז, צמר גפן הגייני, פלסטרים ועוד.

קוזייניצה נמצאת צפון מזרחית לעיר ראדום ובינואר 1940 היה מספר התושבים היהודיים בה למעלה מ-4,200.

תודה לגידי גלזר על המסמך.

היסול הגטו. מרס 1943

במרס 1943 חוסל גטו קרקוב. מאות יהודים נורו ברחובות והיתר - כמה אלפים - גורשו למחנה ההשמדה אושוויץ.

גטו קרקוב הוקם במרס 1941 ונכלאו כ-18,000 יהודים מקרקוב ומהסביבה ועוד רבים חיו בגטו ללא רישום וללא ידיעת השלטונות. במרס 1942 החלו גירושים של יהודים מהגטו למחנות ההשמדה אושוויץ ובלז'ץ. יהודים רבים אחרים נשלחו למחנות עבודה. גירושים נוספים היו ביוני ובאוקטובר 1942.

בדצמבר 1942 חולק הגטו לשני חלקים: גטו א' יועד לעובדים ולבני משפחותיהם. גטו ב' נועד ל"לא-עובדים" ונכללו בו גם יהודים מעיירות וכפרים סמוכים. בין שני חלקי הגטו הפרידה גדר תיל, אך בתחילה הורשו התושבים לנוע ביניהם באישורו של שירות הסדר היהודי. הגרמנים העבירו עובדי כפייה יהודים מגטו א' למחנה פלשוב הסמוך.

ב-13-14 במרס 1943 חיסלו הגרמנים את גטו קרקוב באקציה ברוטלית. על האקציה פיקד מפקד מחנה פלשוב אמון גת. השתתפו בה שוטרים פולנים ואוקראינים. היהודים שנראו בעיני הגרמנים מתאימים לעבודה – כ-6,000 יהודים – נדרשו לעבור מגטו א' למחנות עבודה, רובם לפלשוב. על המגורשים נאסר לקחת את ילדיהם. היו שניסו להבריא את הילדים בתרמילי גב ובדרכים אחרות. אלה שלא הצליחו,

גירוש יהודים מהגטו קרקוב

כל יושביו רוכזו בכיכר זגודה. עשרות מהם הועברו לפלשוב. מבין הנותרים נרצחו בין 700 ל-2,000 בשטח הגטו ובסמוך לו. היתר - הזקנים, החולים ורופאיהם, וכן הילדים מגטו א' וכמה הורים שסירבו להיפרד מילדיהם - גורשו למחנה ההשמדה אושוויץ.

לאחר שילוחם ההמוני של תושבי הגטו להשמדה ולמחנות עבודה, הוטל על חברי היודנט, שלא צורפו לגירוש לאושוויץ, ועל אנשי שירות הסדר היהודי, לאסוף את גופות הנרצחים שהתגוללו ברחובות הגטו. לאחר מכן הובאו אל שטח הגטו מדי יום צעירים יהודים ממחנות לעבודת כפייה, בעיקר ממחנה פלשוב, כדי לנקות את שטח הגטו-לשעבר, למיין חפצים שהותירו המגורשים מאחור ולהעבירם לשימוש הגרמנים.

העדיפו להישאר עם ילדיהם בגטו ולא לצאת לעבודה. היו שיצאו מהגטו, אך החביאו בגטו את ילדיהם והיו שהצליחו להבריא את ילדיהם מהגטו.

במהלך ההעברה מגטו א' למחנות העבודה, וגם לאחר תום ההעברה, נרצחו בשטח גטו א' כל היהודים שנותרו בו – יהודים שלא נועדו להישלח למחנות עבודה אלא להשמדה, אך לא התייצבו לשילוח והסתתרו. הם נורו למוות בתוך הבתים, בחצרות וברחובות. כדי לגלות את היהודים המסתתרים, פירקו הגרמנים קירות, חיפשו בעליות גג, הציפו מרתפים במים והעלו בתים באש. כל מי שהתגלה, נרצח במקום.

למחרת, ב-14 במרס, חוסל גטו ב'.

בית הילדים של המזרחי. בקשה לקבלת מידע

מרים גרנט לבית שפינר מבקשת את עזרתכם במידע לגבי סבה, יהושע שפינר, וכך היא כותבת: "בשנים האחרונות אני עורכת מחקר אישי על סבי, יהושע שפינר, שחי בקרקוב לפני מלחמת העולם השנייה, במהלך המלחמה שהה במקומות מסתור שונים עם אשתו אסתר (לבית פיינגולד) ובתו הקטנה מרים, ולאחר מכן התמסר להקמת בית יתומים בחסות 'המזרחי' לילדים שהוסתרו במנזרים ובכנסיות, בית יתומים ששכן בתחילה בקרקוב (רח' מיודובה 26) ובשלב מאוחר יותר הועבר לצרפת, לכפר שירמק שליד העיר שטרסבורג. אודה מאוד לכל מי שיוכלו לשתף אותי בידיעות על אודותיו ובייחוד על פעילותו בבתי היתומים בפולין ובצרפת."

כל מי שיכול לסייע למרים מתבקש להתקשר עמה
0507626069 Granatm@gmail.com

ד"ר שמואל טיילס (1862-1937)

"תולדות היהודים בקרקוב", שהוכנה על ידי פרופ' ד"ר מגיר באלבאן, יצירה המעידה בגאווה על יהודי קרקוב, עבודתם הסוציאלית וחשיבותם בתולדות קרקוב.

גם כשעזב את תפקיד נשיא הקהילה היהודית, בנובמבר 1918, המשיך להתמסר לענייני הקהילה. כחבר מועצת העיר הוא נהנה מהכרה של חבריו ואהדת חבריו למועצה, שהעריכו אותו על מעלותיו האזרחיות. ביום מותו התכנסה ישיבת הנהלת הקהילה הדתית, בראשותו של הנשיא ד"ר רפאל לנדאו, והחליטה להקצות קבר כבוד לנפטר, לקחת חלק בהלוויה ולהביע תנחומים למשפחה. בבית העלמין, לאחר אמירת תפילות ונאום יפה של הרב ד"ר שמלקס, נפרד רפאל לנדאו, נשיא הקהילה היהודית מהמנוח והציג את פעילותו לטובת הקהילה היהודית ולטובת העיר קרקוב. ראש לשכת עורכי הדין בקרקוב הספיד בשם הלשכה וציין את פעילותו הראויה לשבח של המנוח כעורך דין ותיק.

אגודת "סולידריות", סגן נשיא איגוד האגודות ההומניטריות היהודיות "בני ברית" ברפובליקה של פולין, חבר בוועדת המשמעת של לשכת עורכי הדין בקרקוב, יושב ראש הוועדה לעזרה ליהודים ברוסיה (1905), סגן נשיא מדור קרקוב בוועד הלאומי המרכזי לטיפול ליתומים יהודים; חבר בוועד המנהל של חברת החשמל של קרקוב ומייסד שותף וחבר בוועדת האזרחים לסיוע לאקדמאים יהודים במערב מלופולסקה ושלזיה.

משנת 1898 היה חבר מועצה של הקהילה היהודית מטעם ה"מתקדמים", ולאחר מותו של הנשיא ליאון הורוביץ היה הוא לנשיא הקהילה היהודית בקרקוב בשנים 1905-1918. ביוזמתו נבנה בניין הקהילה היהודית ברחוב סקבינסקה 2 וכן התפרסמה עבודתו ההיסטורית של פרופ' מאיר בלאבן "תולדות היהודים בקרקוב ובקאזימיז' 1304-1868".

בעיתון הקהילה היהודית (מס' 4, 15 ביולי 1937) פורסם ההספד הבא:

"ב-9 ביוני השנה, נפטר בגיל 75 ד"ר שמואל טיילס, נשיא הקהילה היהודית בקרקוב לשעבר. יליד קרקוב, לאחר שסיים לימודי משפטים, פתח כאן משרד עורכי דין, אותו ניהל עד סוף ימיו. נבחר לחבר המועצה הדתית ב-1898, עסק בקנאות בענייני הקהילה היהודית, ולאחר מכן ב-1905 נבחר לנשיא הקהילה, תפקיד שמילא עד נובמבר 1918. פעל במסירות לטובת הקהילה. במיוחד חייבת לו הקהילה היהודית את יוזמתו לבניית בניין הקהילה ולפרסום היצירה

שמואל טיילס Samuel Tilles היה בנם של יצחק וקיילה לבית ורנר נולד בקרוב ב-22 בדצמבר 1862 ושימש בתפקידים רבים בקהילה היהודית ובעיר קרקוב.

טיילס סיים את לימודי המשפטים האוניברסיטה היגאלונית וקיבל תואר דוקטור בשנת 1887. יחד עם אחיו, אברהם, ניהלו במשך כעשור משרד עורכי דין. טיילס חבר במפלגה הדמוקרטית הפולנית, וקרא ליהודי קרקוב להשתמש בשפה הפולנית כשפת דיבור. היה חבר הוועדה להגנת המולדת שלזיה, שהוקמה להצלת החינוך הפולני וחתם על עצומה התומכת בשאיפות העצמאות של פולין וקבעה כי שחרור אדמות פולין מהשלטון הרוסי היא הדרך היחידה לפתרון צודק ומוצלח של שאלת היהודים בפולין, כי "שאלת היהודים בפולין היא חלק מנושא פולני".

בין אלה שימש כנשיא הקהילה היהודית בקרקוב בשנים 1918-1905, היה חבר מועצת העיר קרקוב בשנים 1905-1933, וכן חבר בבית הדין בשנים 1920-1924 ו-1931-1926. טיילס כיהן בוועדות הנצחה שמונתה לציון יובל לשישים שנות שלטונו של פרנץ יוזף, חגיגת 500 שנה לקרב גרונוולד ו-600 שנה למותו של קזימיר הגדול. בנוסף, טיילס היה חבר במחלקה הגדולה של בנק החיסכון של העיר קרקוב מטעם מועצת עיריית קרקוב, והיה בין החותמים על המיזוג בין הערים קרקוב ופודגוז'ה.

שמואל טיילס היה בין ממייסדי

עשרות גיליונות. מאות נושאים.

ארגון יוצאי קרקוב בישראל

— אודות הארגון קרקוב עד 1939 קרקוב הנבואה אישים ועדויות בטאונים מאגרי מידע צורקשר מדיה Q

באתר האינטרנט של ארגון יוצאי קרקוב, בכתובת cracow.org.il תמצאו קישור לכל 216 הגיליונות של בטאון ארגון יוצאי

קרקוב Nowiny Krakowskie, משנת 2004 ועד היום. בגיליונות אלה תמצאו מידע על נושאים רבים ומגוונים בקשר ליהדות קרקוב בעבר, בהווה ואפילו בעתיד. הציצו בחוצץ "בטאונים" (חמישי מימין) תמצאו את כולם. תוכלו גם לחפש מידע ספציפי על ידי הקשה על "זכוכית המגדלת" שפינה השמאלית.

וועידת התביעות CONFERENCE ON JEWISH MATERIAL CLAIMS AGAINST GERMANY, INC.

Website: www.claimscon.co.il • דרך הברון 101, ירושלים 93480 • טל': 02-6712711 • פקס: 02-6712731

Beit Ha'umot, 101 Derech Hevron, Jerusalem 93480 • redisrael@claimscon.org

